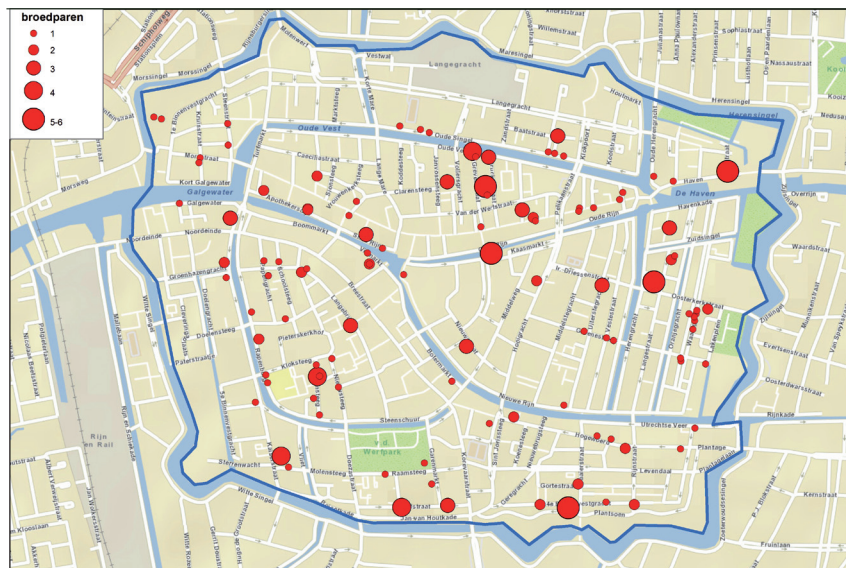

Leidse gierzwaluwen onderzoek

Wouter Moerland [ecoloog, bureau Stadsnatuur Rotterdam; moerland@bureaustadsnatuur.nl]

▲ Verspreiding van broedparen van de gierzwaluw in de binnenstad van Leiden, in 2011. (Bureau Stadsnatuur)

Historische binnenstad

Gierende gierzwaluwen door de straten van oude binnensteden zijn een vertrouwd beeld. Op basis van het Stadsnatuurmeetnet Leiden, de tweejaarlijkse inventarisatie die Bureau Stadsnatuur verricht in de gemeente, ontstond de verwachting dat in de binnenstad een flinke broedpopulatie huide (Moerland *et al.* 2010). Wolken van tientallen gierzwaluwen werden door ons boven de stad gezien. Waar deze broedden was onbekend. Gemeente Leiden verzocht ons daarom in 2011 een inventarisatie uit te voeren naar het voorkomen van broedende gierzwaluwen in de binnenstad (Moerland & Bakker 2012).

Vanaf mei hebben wij het oude, door de singels omsloten centrum van de stad doorkruist. Dit deel van de stad bestaat uit een wirwar van steegjes, grachten en markten. Historische panden van vóór 1700 zijn gewoon; plaatselijk heeft vooroorlogse bebouwing plaatsgemaakt voor nieuwbouw. Laaggierende gierzwaluwen vormen een eerste aanwijzing voor broedactiviteit. Hoewel gezegd wordt dat de soort trouw is aan zijn nestplaats, worden ook zoekende dieren waargenomen. De vogels vliegen hierbij van gevel naar gevel, alsof de plekken onderzocht worden op nestruimte. In juni is het stiller, dan zitten de meeste

▲ Het karakteristieke vliegbeeld van een gierzwaluw. (Garry Bakker)

Ze vertrekken net zo plotseling als ze arriveren, de gierzwaluwen. Deze ultieme stadsvogels vrolijken vanaf mei het straatbeeld op, maar begin augustus is er geen meer te bekennen; hun broedseizoen is voorbij eer je er erg in hebt. En daarmee ook de gelegenheid om onderzoek te doen. Bij Bureau Stadsnatuur krijgt deze beschermde stadsvogel veel aandacht. Omdat het nest van de gierzwaluw jaar rond wettelijk beschermd is, vragen veel gemeenten om ecologisch onderzoek. Voor de gemeente Leiden hebben we om deze reden de historische binnenstad op gierzwaluwnesten geïnventariseerd.

Luchtacrobaten

De gierzwaluw (*Apus apus*) behoort tot de familie van de gierzwaluwen of Apodidae, wat vrij vertaald 'pootlozen' betekent. Hij is niet verwant aan de echte zwaluwen zoals boerenzwaluw en huiszwaluw, die tot de zangvogels behoren en tegenwoordig nauwelijks meer in de grote steden te vinden zijn. De belangrijkste overeenkomst tussen

beide groepen is dat ze zich aangepast hebben aan het leven in de lucht en het vangen van vliegende insecten. De gierzwaluwen gaan echter een stuk verder in het leven op hoog niveau, zoals het doen van dutjes in vlucht. Gierzwaluwen zijn zomergasten. Dat wil zeggen dat de vogels in het broedseizoen in Europa zijn en de rest van het jaar in Afrika. De eerste vogels zijn al in april aanwezig, de hoofdmoot arriveert pas in mei vanuit Afrika. In welke week dit gebeurt verschilt per jaar, afhankelijk van de weersomstandigheden. Omdat gierzwaluwen van oorsprong rotsbewoners zijn die op land met hun extreem korte potjes tamelijk immobiel en kwetsbaar zijn, werden gierzwaluwen cultuurvolgers. Bij ons in de lage landen broeden ze bij gebrek aan rotsen maar onder dakpannen en gevelijsten, vaak zonder dat de menselijke bewoners van die woningen daar weet van hebben. Omdat gierzwaluwen daarmee erg afhankelijk zijn van de grillen van de mens, maakt dit het broeden een hachelijke aanleggenheid.

▲ Oude pandjes en de Oude Rijn, karakteristiek voor de Leidse binnenstad. (Wouter Moerland)

vogels op het nest en worden er ook nauwelijks nog doortrekkende exemplaren gezien. Zodra er jongen zijn, en dat kan al vanaf de tweede helft van juni, zijn de ochtenden en avonden voor ons lucratieve tijden om nesten te vinden. Dan maken de oudervogels volop vluchten rondom de nesten om de wachtende jongen te voeden. Vroeg in de ochtend, vóór zevenen, met windstil en zonnig weer kan het bij de nesten al een drukte van belang zijn. Van onder de dakpannen zijn dan bedelende jongen te horen. Het speuren naar poepsporen onder de lijsten en dakpannen kan ook goed helpen bij het ontdekken van een nest. In juli zijn de jongen volgroeid en moeten zij op eigen vleugels door het leven.

Resultaten

Uiteindelijk zijn op 95 adressen verblijfplaatsen van gierzwaluwen ontdekt, met een totaal van 119 paar, verdeeld over deze adressen. Op basis van de waarnemingen is een behouden schatting gemaakt die neerkomt op de aanwezigheid van minimaal 181 paar in de binnenstad.

Een direct verband tussen het aanbod van potentieel geschikte nestelplekken en de ouderdom van panden is er niet. In slecht onderhouden panden en in bebouwing uit de jaren '70 en '80 van de vorige eeuw werden veel nesten aangetroffen. Van groot belang is dat panden toegankelijk zijn. Sommige delen van het oude centrum, bijvoorbeeld rondom de Hooglandse Kerk, bleken opvallend stil. Vermoedelijk heeft dit te maken met renovaties die de panden ongeschikt gemaakt hebben.

Van elk gevonden nest kon bepaald worden welk type nestlocatie gebruikt werd. Veel nesten bevonden zich, zoals verwacht, onder dakpannen. Een evenzo belangrijk type broedplek wordt in Leiden gevormd door gevellijsten. Dit zijn houten lijsten, soms functioneel (de dakgoot is er dan in weggewerkt),

soms als ornament, waar in, tussen of achter het nest kan zitten. Vooral de eeuwenoude pandjes, bijvoorbeeld in de Haarlemmerstraat, hebben dergelijke broedgelegenheden.

Oudbouw en nieuwbouw

In de binnenstad van Leiden bevindt 17 procent van het aantal invliegplaatsen zich in bebouwing jonger dan 50 jaar. Dit valt enigszins laag uit, ook omdat nieuwbouw weinig in het centrum te vinden is. De verwachting is dat dit percentage hoger uitpakt wanneer men ook de buitenwijken onderzoekt. Dergelijke vermoedens worden ook gevoed door de stadsbrede telresultaten uit het Stadsnatuurmeetnet Leiden; relatief jonge woonwijken zoals de Merenwijk en Stevenshof (respectievelijk gebouwd in de jaren '70 en '80 van de 20^e eeuw) voldoen uitstekend als broedbiotoop voor de gierzwaluw. Dat komt overeen met de situatie in Delft, waar maar liefst 40 procent van de bekende nesten zich bevindt in bebouwing uit de jaren '80 van de vorige eeuw (Vastenhouw *et al.* 2011).

Renovatie en sloop kunnen leiden tot aanzienlijke achteruitgang in het aantal broedplaatsen voor gierzwaluwen. Alleen al schilderwerkzaamheden kunnen een volledig broedseizoen om zeep helpen. Daarom is en blijft de gierzwaluw een kwetsbare soort. De gierzwaluw-arme gebieden in het Leidse centrum zijn illustratief voor wat stadsvernieuwing teweeg kan brengen als men geen aandacht schenkt aan natuurwaarden.

Kansen

In de moderne woningbouw van de laatste twintig jaar liggen minder kansen voor gebouwbewonende vogels. Nieuwe materialen en/of stijlen leiden soms tot hermetisch

afgesloten panden. Echter, wanneer men bewust voldoende nestmogelijkheden aanbiedt, kan ook nieuwbouw forse kolonies gierzwaluwen herbergen.

Het belang van onderzoek naar gierzwaluwen is evident. Zo kent het centrum van Rotterdam bijvoorbeeld, vanwege de alom bekende historische redenen, relatief veel nieuwbouw. Dat hoeft dus geen probleem te zijn voor de gierzwaluw, maar hoe de gierzwaluw omgaat met nieuwbouw weten we niet. Onderzoek levert informatie op voor het treffen van concrete beschermingsmaatregelen. De gemeente Leiden heeft een belangrijke eerste stap gemaakt voor het behoud van de gierzwaluw. Ieder nieuwbouw- of renovatieproject is een kans om gierzwaluwen nieuwe broedgelegenheden te bieden, of om bestaande nesten te verwoesten. De gierzwaluw is het behouden meer dan waard. Een zomer zonder gierzwaluwen zou wel erg stil zijn. Dat realiseer je je pas wanneer ze weer vertrokken zijn naar Afrika. ◀

Literatuur

- Moerland, W., Bakker, G., 2012
- Inventarisatie Gierzwaluw Leiden-Centrum 2011 - bSR-rapport 181. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam
- Moerland, W., Grutters, M.A.J., Bakker, G. & Andeweg, R.W.G., 2010 - Analyse Stadsnatuurmeetnet Leiden: ontwikkelingen in 2004, 2006 & 2008 - bSR-rapport 133. 85 pp. bSR ecologisch advies, Rotterdam
- Vastenhouw, B., Mostert, K. & Vasbinder, E., 2011 - Gierzwaluwen in de regio Delft in 2010 - KNNV afd. Delft
- Verkade, H., 2009 - Gierzwaluwen in Noordwijk-Binnen in 2008 - De Strandloper 4: 15-26

▼ Resultaten van gierzwaluwinventarisaties in Nederland. In Leiden is alleen de historische binnenstad geïnventariseerd, andere inventarisaties hebben betrekking op gemeentebrede tellingen.

gemeente	jaar van inventarisatie	(geschat) aantal nesten
Delft	2010	108-122
Groningen	2001-2002	709-887
Leiden binnenstad	2011	181
Noordwijk-Binnen	2003	173
Noordwijk-Binnen	2008	148
Tilburg	1978	1298
Wageningen	1990	279